

RECENZII

Vjačeslav Kotogoroško, Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n. - IV e.n. (perioada Latene și romană), București, 1995

Cartea D-lui V. Kotogoroško a apărut sub ediția Institutului Român de Tracologie, Biblioteca Tracologica, XI, 236 pagini și 134 figuri. La introducerea autorul specifică că "ținuturile Tisei superioare cuprind regiunea transcarpatică a Ucrainei, partea de est a Slovaciei, județele nordice Szabolcs, Szatmár ale Ungariei (corect este județul Szabolcs-Szatmár-Bereg) și județele Satu Mare și Maramureș ale României". Din această zonă largă geografică - după părerea noastră - se distinge microzona Careiului precum și a Nyírségului, care datorită condițiilor geografice (Mlaștina Ecedea) în antichitate au fost izolate de restul Sătmăruului și se leagă începând de epoca neolitică de Valea Eriului și de Valea Bereteului, adică de zona bihoreană. Această situație nu se schimbă nici în perioada limitelor cronologice cuprinse în cartea lui V. Kotogoroško; aceste microzone se leagă etno-cultural foarte vag de ținuturile Tisei superioare. În continuare cartea cuprinde patru capitole și un rezumat în limba franceză.

Capitolul I - Cultura Latene se introduce cu istoricul cercetărilor începând din a doua jumătate a secolului trecut și până în zilele noastre. Între sec. VI-IV a Chr., după autor, ținuturile Tisei superioare au fost locuite de purtătorii a două grupuri culturale principale: Kuștanovice și Sanislău-Nir. Ambele grupuri se leagă etnic de lumea nord-tracică (o denumire convențională). Autorul folosește noțiunea de grupul Sanislău-Nir (V. Kotogoroško, 1991, p. 129) fără să specifice sursa bibliografică. Acest grup cultural a fost definit de noi încă în anul 1972 (I. Némethi, 1972, p. 141; Idem, 1982, p. 132 și în alte publicații). În aceste studii am atras atenția specialiștilor că acest grup etno-cultural se încadrează organic în cultura Vekerzug și deosebiriile între grupul Kuștanovice și Sanislău-Nir sunt mult mai însemnate decât asemănările. Publicarea așezărilor și centrelor meșteșugărești din zona Tisei superioare, în special centrului meșteșugăresc (oppidum) de la Galliș-Lovačka (Gallis-Lovácska), centrul metalurgic de la Diakovo pe malul râului Botar (folosit deja de celți și apoi în epoca dacică clasică) completează foarte util cunoștințele noastre despre această perioadă, mai ales privind tehnologia metalurgiei fierului (din zona noastră nu sunt cunoscute ateliere de fierărie).

În cea ce privește atelierele de olărit, sunt menționate de autor cuptoarele de la Andrid, Acâș și Dobra din județul Satu Mare. Din păcate, datorită unei scăpări s-a introdus în literatura de specialitate cuptorul de la Dobra, care în realitate nu există. În iarna anului 1980 cu ocazia unor lucrări de hidroameliorații de mari proporții, pe malul vechi al Crasnei, între comunele Acâș și Dobra a fost descoperit incidental un cuptor de ars ceramică (sau mai multe cuptoare ?) distrus, datat de Gh. Lazin în sec. III-II a Chr. (T. Bader, Gh. Lazin, *Mărturii arheologice*, 1980, p. 13). Pe lângă faptul că această descoperire incidentală este mereu menționată la Acâș (Gh. Lazin, 1981-1982, p. 71), ea n-a fost publicată deloc până în prezent (desene, fotografii, descrieri), dar și datarea complexului (?) este incertă. Un atelier de olărit este menționat însă împreună cu trei cuptoare de ars vase de la Biharia, jud. Bihor (S. Dumitrașcu, 1982, fig. 1/1-2; fig. 2/1; Idem, *Biharea*, I, 1994, fig. 45, p. 48-50). Necropole și morminte izolate din Ucraina transcarpatică, nord-estul Ungariei, estul Slovaciei (descoperiri funerare) numerate la un loc, în total fac după autor 120 de morminte (mai puține ca necropola de la Pișcolt). În realitate sunt mult mai multe, fiindcă în nord-estul Ungariei înafara necropolelor de la Gáva (Katóhalom) și Szabolcs, (comuna) Balsa sunt salvate relativ numeroase morminte (vezi catalogul întocmit de K. Almássy - manuscris) sau mai recent a fost cercetat un cimitir cu 16 morminte de la Tiszavasvári-Városföldje (E.

Istvánovits, 1990, p. 85). Ritul de înmormântare este birituală (Izkovce, Valaliky-Koštany, Gáva (Katóhalom), Balsa, excepție fac mormintele tumulare (puține la număr) de incinerare, care fără îndoială reprezintă influența grupului hallstattian târziu-Kuștanovice.

M-aș opri asupra mult discutatului mormânt de înhumatie "în cutie de piatră" descoperit incidental în 1844 la poalele Gallis-hegy (Galliș), publicat de T. Lehóczky în 1881. Informațiile despre această descoperire au fost preluate de la avocatul Alajos Horváth (deci mormântul n-a fost descoperit de T. Lehóczky cum indică V. Kotogoroško, p. 39). În această prima menționare T. Lehóczky nu pomenește nimic despre "cutie de piatră" ba mai mult scoate în evidență că starea bună a scheletului se datorește faptului că groapa mortală a fost săpată în stâncă (la poalele muntelui humusul este foarte subțire). În publicațiile sale ulterioare T. Lehóczky modifica prima observație și amintește constant scheletul găsit în "cutie de piatră" (T. Lehóczky, 1901, p. 145; Idem, 1906, p. 337; Idem, 1892, p. 25; Idem, 1912). Această variantă a fost preluată și de V.I. Bidzilja (Kiev, 1971, 43) precum și de autorul acestei cărți. În monografia comitatului Bereg, apărută în 1881, T. Lehóczky menționează: "printre oasele scheletului lucrătorii pietrari au găsit numeroase monede de argint, tetradrahme de la Filip al II-lea, regele Macedoniei. Dintre aceștia câteva au ajuns în colecția mea". În publicațiile sale ulterioare același autor menționează că lucrătorii au găsit cca. 30 de monede de argint (monedele sunt imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea și Alexandru Macedon). Monede similare au mai fost descoperite incidental relativ des pe teritoriul "oppidum-ului" de la Galliș-Lovačka sau din zonele învecinate. De ce ne-am oprit asupra acestui mormânt? Pe o parte nu am găsit nici-o explicație de ce își modifică T. Lehóczky prima afirmație din 1881. Al doilea rând este unicul mormânt celtic din aria estică celtică, în care au fost descoperite într-un număr atât de mare monede - imitații după monede macedoniene - deci prima fază a emisiilor monetare celtice. Din necropolele și mormintele izolate descoperite în lumea celtică răsăriteană lipsesc monedele, implicit celții nu depun monede în morminte, nu au obiceiul "obolusului". Întrucât T. Lehóczky, cum am arătat, a preluat informațiile privind acest mormânt nu direct de la pietrari, așadar nu se exclude posibilitatea descoperirii a două complexe arheologice; un mormânt de înhumatie și un tezaur monetar, care mai târziu au fost asamblate artificial.

În continuare V. Kotogoroško analizează materialele Latène după categorii: unelte, arme, podoabe și piese vestimentare, ceramică, stabilind tipologia acestora, făcând mereu referiri la descoperirile din nord-vestul României, în special la necropola de la Pișcolt. Cu ocazia publicării în patru serii a cimitirului de la Pișcolt, (I. Némethi, 1988, 1989, 1992, 1993) am stabilit tipologia inventarului descoperirilor celtice din nord-vestul și vestul României, inclusiv ceramica (I. Némethi, 1988b) de aceea nu avea rost ca autorul să revină asupra lor. Pentru noi ar fi fost mult mai util o prezentare cât mai detaliată a descoperirilor din Ucraina transcarpatică (evident și tipologia lor).

La subcapitolul cronologiei și periodizarea descoperirilor celtice din ținuturile Tisei superioare autorul bazându-se pe descoperirile de la Felső Méra, Rozvady (corect Rozvány), Cejkov plasează apariția primelor elemente Latène celtice în subfaza LT. B₂-Krämer sau în LT. B_{2a} după periodizarea lui J. Bujna (autorul folosește schema cronologică a lui J. Bujna, publicată în 1982). Etapa următoare cronologică Lt. B_{2b} este marcată prin descoperirile de la Izkovce, Valaliky-Koštany, Košice, Kuștanovice-Tumul nr. XI. Se remarcă, că atât în Ucraina Transcarpatică, estul Slovaciei cât și în nord-estul Ungariei (fibula de la Nagyhalász de tip Dux-timpuriu sau Hajdunánás - tip Münsingen timpuriu, fiind descoperiri izolate, fără context arheologic nu schimbă aspectul general) prezența efectivă a celților se poate încadra în faza LT. B₂-Krämer, dar mai ales în LT. B_{2b} - Bujna. Situația se prezintă însă altfel în nord-vestul Transilvaniei și în special în zona de câmpie între râurile Crasna și Mureș. Evoluția cronologică stabilită de J. Bujna pentru această zonă geografică (zona "E") se bazează pe analiza descoperirilor de la Ciumești, Curtuiuşeni, Sanislău, Tărian și Pișcolt

(J. Bujna, 1982, p. 138). De la bun început J. Bujna precizează, că pentru necropola de la Pișcolt a primit informații orale de la autorul săpăturii și mai avea la dispoziție câteva morminte publicate de noi în 1975 (I. Némethi, 1975). Pe baza acestor informații (până atunci au fost cercetate doar 131 de morminte) J. Bujna stabilește pentru începutul necropolei de la Pișcolt și implicit apariția celților în zona "E" subfaza LT. B_{2a}, datare care a fost preluată de V. Kotogoroško, care pune sub semnul întrebării încadrarea începutului cimitirului de la Pișcolt în LT. B_{1/B2} - Krämer, care corespunde fazei LT. B_{1b} - după sistemul cronologic al lui J. Waldhauser (1987, tabel nr. 1). Pentru această datare am folosit inventarul mormintelor nr. 31 (cuțit de lovit - tip hallstattian); 125 (fibula - varianta târzie a tipului Certosa); 140, 141, 166 (catarama plate de tip foarte timpuriu), brățările de tip Stekversluss (I. Némethi, 1993, fig. 7-8). Pentru celelalte morminte nr. 2, 9, 34, 36, 134, 180, 181, 199, 202, 203 de la Pișcolt încadrate în primul orizont al necropolei se poate accepta eventual etapa LT. B_{2a} - Bujna, ținând cont că între faza LT. B_{2a} - Bujna și LT. B_{1b} - Waldhauser în cronologie absolută nu există decât un interval de timp foarte scurt, aproape neînsemnat. La descoperirile timpurii de la Pișcolt putem adăuga mormântul de la Diosig, fibula cu cap de animal (tip Tierkopffibel) de la Pecica, toate încadrate cronologic la finele primei faze ale LT-ului timpuriu.

În legătură cu mormântul princiar de la Ciumești, noi am exprimat părerea noastră: tipologic coiful, cămașa de zale, cnemidele, vârful de lance într-adevăr indică o perioadă timpurie a LT-ului, dar restul inventarului funerar recuperat ulterior (centura din opturi cu prinzător de cataramă în formă de sulită - Gürtelhachen, vasele de ofrandă) arată clar că înmormântarea s-a făcut în LT. B₂-Kraemer, mai ales în LT. B_{2b} - Waldhauser (I. Némethi, 1975b, pl. 1/1-3; 2/1-7). Pe baza observațiilor noastre, prima pătrundere a celților în nord-vestul Transilvaniei s-a făcut înaintea evenimentelor din 280/279 a. Chr. de la Delphoi, ca apoi să apară un nou val - poate cei reîntorși din expediția de la Peninsula Balcanică, aducând cu ei unele artefacte cu caracter greco-elenistic (I. Némethi, 1986, p. 76-77; Idem, 1990, p. 54-55; Idem, 1992, p. 139-141).

Capitolul II. Antichitățile culturii dacice - reprezintă o contribuție de seamă a autorului privind istoricul sec. I a Chr.-I d. Chr. din ținuturile Tisei superioare, pentru stabilirea perioadei de pătrundere a dacilor în zona Tisei superioare, "davele" de la Malaja Kopanja, Zemplin constituie argumente de bază. Istoricul acestor cercetări ne demonstrează numeroasele probleme ce se ridică în legătură cu această perioadă istorică numită de unii cercetători slovaci "celto-dacică", apoi s-a creat cultura Lipica, după unii pe fond celto-dacic sub impulsul dacilor. V. Kotogoroško nu acceptă termenul de "cultura Lipica" sub aspectul etno-cultural, antichitățile cercetate din această perioadă le consideră, pe bună dreptate, dacice. Bogăția materialelor recoltate din așezările deschise, dar mai ales de la cetățile dacice (Malaja Kopanja, Solotvina-Cetate, Oncești-Cetățea, Zemplin), complexele funerare cunoscute de la Zemplin (aici la Kertalja a fost descoperit și un locaș de cult), centrele metalurgice demonstrează intensitatea locuirii dacilor în ținuturile Tisei superioare. Din analiza materialelor descoperite: ceramica, uneltele și alte obiecte de utilitate gospodărească, podoabe și accesorii vestimentale, importurile (vasele din metal și din sticlă), obiectele de cult și plastică rezultă că ele fac parte din lumea dacică, bine cunoscute din descoperirile din România. Din păcate, din zona Sătmăruului sunt puține situri cercetate din această perioadă (Acâș și Lazuri) fapt, care se datorește și lacunei cercetărilor sistematice de teren din zona Oașului și a Codrului. Pătrunderea dacilor în ținuturile Tisei superioare este legată, după autor, de puternicul stat (megala koine) al geto-dacilor în frunte cu Burebista, care în anul 60 a. Chr. a distrus în zona Dunării mijlocii, pe boii și tauriscii, conduși de Critasimos (Strabon, VII, 3,11). Probabil de pătrunderea dacilor în Transcarpatia se leagă distrugerea așezării "oppidiane" de la Galliș-Lovačka.

Capitolul 3. Culturile din epoca romană. După prezentarea istoricului cercetărilor autorul trece la analiza siturilor, a centrelor meșteșugărești, a construcțiilor destinate

atelierelor de olărit de la Medieșul Aurit, Beregsurány- Lužanka, Lazuri aducând o contribuție însemnată prin cercetările sale de peste 20 de ani. Sunt aduse în discuții complexele funerare și edificiile de cult de la: Novo Barovo, Russkoe Pole, Patkenovo, majoritatea lor aparțin "culturii tumulilor carpatici". Ritul de înmormântare este incinerare în urnă, în gropi, arderea defunctului fiind însoțit de diferite ritualuri. Între ele și spargerea vaselor, iar fragmentele au fost aruncate pe rugul funerar. După înmormântarea propriu-zisă, deasupra mormântului se înalță o manta de pământ în formă de cupolă.

Cea de-a doua grupă de complexe funerare este formată din mormintele purtătorilor culturii Przeworsk, morminte de incinerare cu inventar unitar (arme) format din săbii, vârfuri de săliță și lance, "umbo" de scut - tip antenă și tipul roman, piteni, semnalate de la Apa, Boinești, Ardanovo, Bratovo, unele morminte de la Zemplin, Medieșul Aurit, Kékcse, Cehăluț considerate etnic vandali astingi. După V. Kotogoroško complexul cheie pentru rezolvarea problemelor etno-culturale a ținuturilor Tisei superioare din această perioadă, îl constituie necropola de la Medieșul Aurit, după cât se știe formată din 74 de morminte, nepublicate (S. Dumitrașcu, T. Bader, 1967, p. 43-48; S. Dumitrașcu, 1993, p. 104-108). În zona Tisei superioare apar morminte de înhumare plane cum sunt cele date din sfârșitul sec. II și începutul sec. III d. Chr. considerate sarmatice (E. Istvánovits, 1990, p. 83-105) sau cele din sfârșitul sec. III și începutul sec. IV luate drept germanice (gepizi timpurii).

Deosebit de interesant este complexul cultic de la Solonc, cercetat de V. Kotogoroško; o platformă cu dimensiuni 22,8 x 16,5 m, înconjurată de un șanț adânc. Din stratul de depuneri (oase calcinate, cenușă, cărbuni) s-a recoltat 15.265 de fragmente ceramice provenind din cca. 500 de vase lucrate cu mâna și cu roata olarului, sparte ritual și aruncate în focul regelui. Pentru completarea tabloului schițat despre epoca romană sunt prezentate și descoperirile monetare-tezaure și descoperiri izolate, un număr de 4000 de monede. Materialul arheologic este analizat cu lux de amănunte (ceramica, unelte și diferitele obiecte de uz casnic, armele, podoabele și obiecte pentru toaletă). După părerea autorului "problemele privind cronologia complexelor din ținuturile Tisei superioare din sec. II-IV d. Chr. sunt departe de a fi rezolvate definitiv, ținând seama de numărul mic al descoperirilor ce pot fi bine date". O bază pentru stabilirea cronologiei perioadei cuprinse între sec. II-IV d. Chr. ar constitui descoperirile de tip Przeworsk (cronologia internă a culturii stabilite de K. Godlowski în 1981) și importurile romane, în special "terra sigillata". Din zona Sătmăruului românesc descoperirile de "terra sigillata" sunt cunoscute de la Berea-Bodzás, Berveni, Corund, Lazuri (T. Bader, 1974-75, p. 269-276). O problemă deosebit de importantă privind relațiile cu provinciile romane (Dacia și Pannonia) prezintă ceramica ștampilată de tip Blažice-Beregsurány.

Capitolul IV - se referă la viața economică, organizarea socială și viața spirituală din sec. III a Chr. - sec. IV d. Chr. Structura socială a populației celtice din zona cercetată se poate urmări numai prin analiza necropolelor cercetate integral (de exemplu Pișcoit - "Nisipărie"). Populația celtică venind în contact cu tracii autohtoni din zona menționată, se realizează o simbioză etno-culturală, oglindită prin ritul și ritualul de înmormântare și prin cultura materială din epoca Latene (I. Némethi, 1990). Pe la mijlocul sec. I a Chr. prin pătrunderea dacilor în ținuturile Tisei superioare, acesta intră în structura Daciei preromane, iar la limita de început a sec. I d. Chr. s-au stabilit relații cu lumea romană, în special cu Pannonia. Autorul accentuează că după războaiele daco-romane, populația de pe Tisa superioară nu a avut contacte cu lumea romană. Acesta au fost stabilite abia la mijlocul sec. II d. Chr. intensificându-se mai mult cu Dacia romană după războaiele marcomanice. V. Kotogoroško consideră, că purtătorii "culturii tumulilor carpatici (care s-a format tocmai în această perioadă) ar fi costobocii, menționați și de știrile antice (geograful Ptolomeu), care îi plasează la nord-est de Carpații răsăriteni.

Apariția acestui volum în limba română (un rezumat în limba franceză), cu o bibliografie selectivă și cu o ilustrație bună, compusă din 134 de figuri (material arheologic,

hărți și tabele sinoptice) a pus în circulație științifică rezultatele unor cercetări ample, aproape inaccesibile până în prezent pentru cercetătorii români. Această carte reflectă stadiul actual al cercetărilor, iar unele concluzii ale autorului vor fi întărite sau poate infirmate de cercetările viitoare din ținuturile Tisei superioare. Unele scăpări bibliografice, unele denumiri geografice greșite, unele idei repetate în cap. IV sau în concluzii nu scade cu nimic valoarea acestui volum.

János Némethi

Bibliografie

- T. Bader, 1974-1975 - T. Bader, Descoperiri de "terra sigillata" în teritoriile de nord-vest de Dacia romană, Sargetia, XI-XII, 1974-1975.
- V.I. Bidzilia, 1971 - V.I. Bidzilia, Istoria culturii Zakarpattia na rubejii našoi erii, Kiev, 1971.
- J. Bujna, 1982 - J. Bujna, Spiegelung der Sozialstruktur auf latenezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken, PA, LXXIII, Praha, 1982.
- S. Dumitrașcu, T. Bader - S. Dumitrașcu, T. Bader, Așezarea dacilor liber de la Medieșul Aurit, I, 1967.
- S. Dumitrașcu, 1982 - Les fours de poterie découverts a Biharea, Dacia, N.S., XXVI, 1982; Idem, Biharea, I, Săpături arheologice 1973-1980, Oradea, 1994.
- S. Dumitrașcu, 1993 - S. Dumitrașcu, Dacia apuseană, Oradea, 1993.
- V. Kotigoroško, 1991 - V. Kotigoroško, Antichitățile dacice din zona Tisei superioare, Thraco-Dacica, XII, 1-2, 1991.
- E. Istvánovits, 1990 - E. Istvánovits, A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei, 2-3. századi sírok Tiszavasváriból, NyJME, XXVII-XXIX, 1984-1986, Nyíregyháza, 1990.
- T. Lehóczky, 1881 - T. Lehóczky, Beregvármegye monográfiája, I, Ungvár, 1881
- Idem - 1892 - Adatok hazánk archeológiájához különös tekintettel Beregmegye és környékére, Munkács, 1892.
- Idem, 1901 - Emlékek a régibb vaskorból Munkács környékén, ArchÉrt, XXI, 1901; Idem ArchÉrt, XXVI, 1906.
- Idem, 1912 - Adatok hazánk archeológiájához különös tekintettel Beregmegye és környékére, Munkács, 1912
- Gh. Lazin, 1981-1982 - Gh. Lazin, Descoperiri dacice din sec. III î.e.n. - I. e.n. în județul Satu Mare, StCom Satu Mare, V-VI, 1981-1982.
- I. Némethi, 1972 - I. Némethi, Necropola hallstattiană de la Sanislău, StCom Satu Mare, II, 1972.
- Idem, 1982 - Das späthallstattzeitliche Gräberfeld von Sanislău, Dacia, N.S., XXVI, 1982.
- Idem, 1984 - Contribuții la istoricul Hallstattului târziu din nord-vestul României în lumina noilor descoperiri arheologice, ActaMP, VIII, Zalău, 1984.
- Idem, 1975 - Construtions concernant le facies laténien de nord-ouest de la Roumanie a la lumière de decouvertes Celtiques de Pișcolt (dept. de Satu Mare), Alba Regia, XIV, 1875.
- Idem, 1975b - Weitere Angaben über keltischen Gräberfelder von Ciumești und Sanislău (Kreis Satu Mare), Dacia, N.S., XIX, 1975.
- Idem, 1988b - Unele aspecte ale evoluției ceramicii din a doua epocă a fierului în nord-vestul României (Latène B-C), SCIVA, 39, 2, 1988.
- Idem, 1988 - Necropola Latène de la Pișcolt, jud. Satu Mare, Thraco-Dacica, IX, 1-2, 1988; Thraco-Dacica, X, 1-2, 1989; Thraco-Dacica, XIII, 1-2, 1992; Thraco-Dacica, XIV, 1-2, 1993.
- Idem, 1986 - Unele aspecte ale cronologiei Latène-ului în nord-vestul României, Acta MP, X, 1986.
- Idem, 1990 - Problema relațiilor dintre daci și celți în nord-vestul României în lumina izvoarelor arheologice, Symposia Thracologica, 8, 1990, Satu Mare-Carei.
- Idem, 1992 - Importuri greco-elenistice în descoperirile celtice din nord-vestul României, Symposia Thracologica, nr. 9, p. 139-141.
- J. Walshauser, 1987 - J. Walshauser, Keltische Gräberfelder in Böhmen, Bericht RGK, 68, 1987.

hărți și tabele sinoptice) a pus în circulație științifică rezultatele unor cercetări ample, aproape inaccesibile până în prezent pentru cercetătorii români. Această carte reflectă stadiul actual al cercetărilor, iar unele concluzii ale autorului vor fi întărite sau poate infirmate de cercetările viitoare din ținuturile Tisei superioare. Unele scăpări bibliografice, unele denumiri geografice greșite, unele idei repetate în cap. IV sau în concluzii nu scade cu nimic valoarea acestui volum.

János Némethi

Bibliografie

- T. Bader, 1974-1975 - T. Bader, Descoperiri de "terra sigillata" în teritoriile de nord-vest de Dacia romană, Sargetia, XI-XII, 1974-1975.
- V.I. Bidzilia, 1971 - V.I. Bidzilia, Istoria culturii Zakarpattia na rubejii nașoi erii, Kiev, 1971.
- J. Bujna, 1982 - J. Bujna, Spiegelung der Sozialstruktur auf latenezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken, PA, LXXIII, Praha, 1982.
- S. Dumitrașcu, T. Bader - S. Dumitrașcu, T. Bader, Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit, I, 1967.
- S. Dumitrașcu, 1982 - Les fours de poterie découverts à Biharea, Dacia, N.S., XXVI, 1982; Idem, Biharea, I, Săpături arheologice 1973-1980, Oradea, 1994.
- S. Dumitrașcu, 1993 - S. Dumitrașcu, Dacia apuseană, Oradea, 1993.
- V. Kotigoroško, 1991 - V. Kotigoroško, Antichitățile dacice din zona Tisei superioare, Thraco-Dacica, XII, 1-2, 1991.
- E. Istvánovits, 1990 - E. Istvánovits, A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei, 2-3. századi sírok Tiszavasváriból, NyJME, XXVII-XXIX, 1984-1986, Nyíregyháza, 1990.
- T. Lehoczky, 1881 - T. Lehoczky, Beregvármegye monográfiája, I, Ungvár, 1881.
- Idem - 1892 - Adatok hazánk archeológiájához különös tekintettel Beregmegye és környékére, Munkács, 1892.
- Idem, 1901 - Emlékek a régibb vaskorból Munkács környékén, ArchÉrt, XXI, 1901; Idem ArchÉrt, XXVI, 1906.
- Idem, 1912 - Adatok hazánk archeológiájához különös tekintettel Beregmegye és környékére, Munkács, 1912.
- Gh. Lazin, 1981-1982 - Gh. Lazin, Descoperiri dacice din sec. III î.e.n. - I. e.n. în județul Satu Mare, StCom Satu Mare, V-VI, 1981-1982.
- I. Némethi, 1972 - I. Némethi, Necropola hallstattiană de la Sanislău, StCom Satu Mare, II, 1972.
- Idem, 1982 - Das späthallstattzeitliche Gräberfeld von Sanislău, Dacia, N.S., XXVI, 1982.
- Idem, 1984 - Contribuții la istoricul Hallstattului târziu din nord-vestul României în lumina noilor descoperiri arheologice, ActaMP, VIII, Zalău, 1984.
- Idem, 1975 - Construtions concernant le facies laténien de nord-ouest de la Roumanie a la lumière de decouvertes Celtiques de Pișcolt (dept. de Satu Mare), Alba Regia, XIV, 1875.
- Idem, 1975b - Weitere Angaben über keltischen Gräberfelder von Ciumești und Sanislău (Kreis Satu Mare), Dacia, N.S., XIX, 1975.
- Idem, 1988b - Unele aspecte ale evoluției ceramicii din a doua epocă a fierului în nord-vestul României (Latène B-C), SCIVA, 39, 2, 1988.
- Idem, 1988 - Necropola Latène de la Pișcolt, jud. Satu Mare, Thraco-Dacica, IX, 1-2, 1988; Thraco-Dacica, X, 1-2, 1989; Thraco-Dacica, XIII, 1-2, 1992; Thraco-Dacica, XIV, 1-2, 1993.
- Idem, 1986 - Unele aspecte ale cronologiei Latène-ului în nord-vestul României, Acta MP, X, 1986.
- Idem, 1990 - Problema relațiilor dintre daci și celți în nord-vestul României în lumina izvoarelor arheologice, Symposia Thracologica, 8, 1990, Satu Mare-Carei.
- Idem, 1992 - Importuri greco-elenistice în descoperirile celtice din nord-vestul României, Symposia Thracologica, nr. 9, p. 139-141.
- J. Walshauser, 1987 - J. Walshauser, Keltische Gräberfelder in Böhmen, Bericht RGK, 68, 1987.